

**LR Saeimas Juridiskās komisijas
priekšsēdētājam I.Čepānei**
Jēkaba ielā 11
Rīgā, LV - 1811

Rīgā, 2011.gada 24.novembrī
Nr.2011 - 180

*Par rīcībspējas institūta grozījumiem
Civillikumā un Civilprocesa likumā*

Cienītā I.Čepānes kundze!

Biedrība „Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem „ZELDA”” (turpmāk – RC „ZELDA”) ir dibināta 2007.gadā ar mērķi veicināt cilvēku ar garīgiem traucējumiem tiesību ievērošanu un interešu aizstāvību. Viens no veidiem, kā RC „ZELDA” īsteno savu mērķi ir sniedzot juridisko palīdzību personām ar garīgiem traucējumiem, kā arī pārstāvēt viņu intereses tiesās un valsts un pašvaldību institūcijās, jautājumos, kas ietilpst RC „ZELDA” kompetencē.

1. Šobrīd Saeimā tiek izskatīts likumprojekts par grozījumiem rīcībspējas institūtā Civillikumā (turpmāk - CL), Civilprocesa likumā (turpmāk - CPL) un Bāriņtiesu likumā. RC „ZELDA” atzinīgi vērtē vairākus grozījumu aspektus, kas pozitīvi ietekmē personu ar garīga rakstura traucējumiem cilvēktiesību ievērošanu. Piemēram, paredzot daļēju, nevis pilnu rīcībspējas ierobežošanu, atceļot „izveseļošanās” kritēriju rīcībspējas atjaunošanas procesā, kā arī nodrošinot rīcībspējas ierobežošanas periodisku pārskatīšanu un lielāku procesuālu aizsardzību personai, kuras rīcībspēja tiek izvērtēta (gan jautājumos, kas skar privātās dzīves aizsardzību, gan arī attiecībā uz tiesībām uz pieeju tiesai). Tomēr ir jāuzsver, ka šobrīd sagatavotie grozījumi kopumā neatbilst Latvijai saistošajai ANO Konvencijai par personu ar invaliditāti tiesībām (īpaši 12. pantam), kā arī joprojām nerisina vairākas jau šobrīd praksē pastāvošas problēmas.

1.1. Saskaņā ar Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 1.pantu un Satversmes 91.pantu „visi cilvēki piedzimst brīvi un vienlīdzīgi savā cieņā un tiesībās. Viņiem ir saprāts un sirdsapziņa, un viņiem citam pret citu jāizturas brālības garā”. Visi ir vienlīdzīgi, neatkarīgi no viņa dzimuma, rases, ādas krāsas, nacionālās piederības, politiskās pārliecības, sociālā un veselības stāvokļa utt. un visiem ir vienlīdzīgas tiesības un pienākumi. Personas spēja īstenot savas tiesības un pienākumus raksturo viņa rīcībspēju, un tā kā tiesības un pienākumi ir visiem, tad tā ir neatņemam ikvienas cilvēktiesības sastāvdaļa.

ANO Konvencijā par personu ar invaliditāti tiesībām (turpmāk - Konvencija), tiek īpaši uzsvērts, ka mēs visi esam vienlīdzīgi. Ja persona nav vienlīdzīgā situācijā, valstij ir jānodrošina nepieciešamā palīdzība, lai persona pati varētu īstenot savas tiesības un pienākumus tāpat kā ikviens cits. Tā, piemēram, valsts sniedz sociālo palīdzību trūcīgām personām, ja tām nav pietiekamu līdzekļu cilvēka cienīgai dzīvei, veselības pakalpojumus, ja persona ir saslimusi, pamatizglītību, lai ikvienam būtu iespēja sevi attīstīt utt. Tomēr attiecībā uz personu ar garīga rakstura traucējumiem šobrīd likumprojektos iekļauts tikai rīcībspējas ierobežošanas mehānisms

un neparedz nekādu atbalsta mehānismu rīcībspējas īstenošanā kā to prasa Konvencijas 12.pants¹. RC „ZELDA” uzsver, ka rīcībspējas ierobežošana ir jāsauglabā kā mehānisms, kas tiek piemērots tikai ārkārtas gadījumos, kur persona pati objektīvu iemeslu dēļ nespēs īstenot savas tiesības un pienākumus. Pārējos gadījumos personai būtu jānodrošina atbalsts, lai persona ar invaliditāti pati varētu īstenot savas tiesības un pienākumus, nevis kāds to izdarītu viņas vietā. Aizgādnieks nevar pildīt šīs funkcijas, jo pats aizgādņa institūts paredz, ka personas tiesības un brīvības tiek ierobežotas un lēmumi tiek pieņemti viņas vietā.

1.1.1. Likumprojektos ietvertajā CL 358.panta un CPL 268.panta redakcijās noteikta lēmumu pieņemšanas kārtība, ja personai ierobežota rīcībspēja. Tajā paredzēts, ka tiesa var noteikt divus lēmumu pieņemšanas veidus – kopā ar aizgādni un aizgādņim atsevišķi. RC „ZEDLA” vēlas norādīt, ka likums neprecizē kritērijus, pēc kādiem tiesai būtu jāvadās, piemērojot iepriekš minētos pantus, radot risku, ka aizgādnieks pieņems lēmumus personas vietā. Turklāt RC „ZELDA” vēlas vērst Jūsu uzmanību uz to, ka jau šobrīd bāriņtiesas nespēj pilnvērtīgi pildīt likumā noteiktās funkcijas par aizgādņu uzraudzību. Piemēram, Rīgas bāriņtiesā ir tikai četri darbinieki, kuri strādā ar jautājumiem, kas saistīti ar vairāk kā 900 rīcībnespējīgu personu interešu aizsardzību (valstī kopumā ir aptuveni 2300 rīcībnespējīgu personu). Līdz ar to jau šobrīd nenotiek efektīva rīcībnespējīgu personu interešu aizsardzība. Šobrīd likumprojektos nav arī noteikta kārtība, kādā tiktu īstenota kopīgā lēmumu pieņemšana. Kārtības izstrādāšana ir būtiska, jo, ņemot vērā jau šobrīd vājo bāriņtiesu un aizgādņa institūta uzraudzību, ir svarīgi, lai likumprojektā paredzētā kopīgā lēmumu pieņemšana nebūtu tikai formāls mehānisms.

1.1.2. Šobrīd izstrādātie likumprojekti par grozījumiem CL un CPL ir vērsti uz to, lai pasargātu un aizsargātu gan pašu personu ar garīga rakstura traucējumiem, gan arī, lai aizsargātu sabiedrību. Šāda mehānisma izvēle ir vieglāka un nerada valstij īpašus apgrūtinājumus. Tomēr, respektējot personas un viņu tiesību un interešu aizsardzību, valstij būtu jāmeklē alternatīvi risinājumi, lai novērstu radīto nevienlīdzību starp personu ar garīga rakstura traucējumiem un personu bez garīga rakstura traucējumiem un sniegtu nepieciešamo atbalstu, izvairoties no rīcībspējas ierobežošanas. Tādēļ Civillikumā nepieciešams ietvert regulējumu attiecībā uz atbalsta personu mehānismu, kas nodrošinātu, ka personas intereses netiek ignorētas (aizgādņim lēmumu pieņemot vienpersonīgi), bet gan apliecinātu, ka ikviens ir vienlīdzīgs un ikvienam piemīt cieņa, nodrošinot, ka neatkarīgi no veselības stāvokļa, persona pati var īstenot sev piešķirtās tiesības un pienākumus un valsts nodrošina nepieciešamo atbalstu šo tiesību un pienākumu īstenošanā.

1.1.3. Pastāv dažādas metodes, kā nodrošināt personas ar garīga rakstura traucējumiem interesēm un tiesībām atbilstošāko lēmumu pieņemšanu, piemēram, var minēt atbalstīto lemtspēju un iepriekš izteikto norādījumu ievērošanu..

Atbalstītā lemtspēja ir juridisks mehānisms, kas ļauj personai saglabāt un pilnvērtīgi izmantot savu rīcībspēju. Tās procesā, personai tiek sniegts atbalsts lēmumu pieņemšanā jomās, kurās personai pašai ir grūtības pieņemt lēmumus patstāvīgi. Tādējādi tiek nodrošināts, ka pati persona pieņem tās tiesībām un interesēm atbilstošāko lēmumu. Likumā būtu nepieciešams skaidri noregulēt atbalsta saņemšanu un lēmumu pieņemšanas procedūru, nodrošinot caurskatāmību.

¹ Jo īpaši skat. 12.panta trešo daļu: „Dalībvalstis veic nepieciešamos pasākumus, lai personām ar invaliditāti nodrošinātu tā atbalsta pieejamību, kas tām varētu būt nepieciešams, īstenojot savu rīcībspēju.”

Savukārt iepriekš izteiktie norādījumi ļauj rīcībspējīgām personām nozīmēt kādu, kurš varētu pieņemt lēmumus viņu vārdā kādā brīdī nākotnē, kad viņas varētu tikt atzītas par nepietiekoši kompetentām, lai pašas pieņemtu lēmumus vai slēgtu vienošanos/veiktu darījumus ar citiem. Šis mehānisms pieļauj, ka cita persona pieņem lēmumus, taču tas notiek paša indivīda iepriekš noteiktās robežās.

Ir svarīgi paredzēt alternatīvas, lai rīcībspējas ierobežošana nav vienīgā, bet gan pēdējā iespēja. Abas iepriekš minētās alternatīvas paredz, ka personas rīcībspēja netiek ierobežota, bet tai nodrošina nepieciešamo atbalstu lēmuma pieņemšanā jomās, kurās personai ir grūtības lemt/rīkoties patstāvīgi. Tādējādi personas privātā dzīve netiek nepamatoti ierobežota, personu respektē, jo tā pati var pieņemt lēmumus, nevis kāds to dara viņas vietā.

1.1.4. RC „ZELDA” apzinās, ka šobrīd nav iespējams pilnvērtīgi īstenot alternatīvos mehānismus finanšu līdzekļu trūkuma dēļ, tomēr šo regulējumu ir iespējams ietvert likumā, paredzot:

- 1) vai nu pārejas posmu, kurā alternatīvie mehānismi stātos spēkā pakāpeniski;
- 2) vai nosakot konkrētu termiņu, no kura brīža alternatīvie mehānismi tiek piemēroti.

Tādējādi valsts parādīs savu labo gribu Konvencijas principu ievērošanā un cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem tiesību respektēšanā. Pamatojoties uz to, RC „ZELDA” lūdz papildināt CL ar jaunu Pārejas punktu, nosakot termiņu, kādā Tieslietu ministrijai, sadarbībā ar Labklājības ministriju, būtu jāizstrādā grozījumi CL par atbalstīto lemtspēju un iepriekš izteiktiem norādījumiem.

1.2. Ja tomēr uzskatāt, ka šobrīd nav iespējams ietvert likumprojektā atbalsta personas mehānismu, RC „ZELDA” vēlas vērst Jūsu uzmanību uz to, ka šobrīd sagatavotajos projektos noteiktas jomas, kurās personas rīcībspēju nevar ierobežot un kurās var. Izstrādātā CL 358.panta redakcijā paredzēts, ka „persona nav ierobežojama personiskās tiesībās (piemēram, paternitātes atzīšana un apstrīdēšana, laulības slēgšana un šķiršana, adopcija, testamenta sastādīšana u.c.)”. Savukārt piedāvātajā CPL 268.panta pirmajā prim daļā paredzēts, ka „tiesa [...], nosakot rīcības spējas ierobežojumu, ierobežojumu, vērtē rīcības spējas ierobežojumu tādās galvenās jomās kā [...] pārstāvība iestādēs un tiesās”. RC „ZELDA” uzskata, ka likumprojektā ietvertā CPL 268.panta redakcijā noteiktais ierobežojums ir nepamatots un pretrunā ar Satversmi.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa 2009.gada 13.oktobrī pieņēmusi spriedumu lietā *Salontaji Drobnjak* pret Serbiju (*Salontaji-Drobnjak v. Serbia*), kurā norādīts, ka „tiesu sistēmai ir jāļauj sevi aizsargāt pret uzņēmīgiem prasību iesniedzējiem, [...] tomēr tas ir nacionālo autoritāšu uzdevums radīt efektīvus tiesiskus mehānismus, kas nodarbotos ar šādām iesniedzēju sūdzībām, neizmantojot tādas papildu metodes, kas iespaidotu iesniedzēja rīcībspēju”². Tādējādi redzams, ka jau šobrīd Eiropas Cilvēktiesību tiesa uzskata, ka nevar ierobežot personas rīcībspēju attiecībā uz personas tiesībām vērsties un pārstāvēt savas intereses iestādēs un tiesās, bet ir jāizveido citi mehānismi kā uzlabot iestāžu un tiesu darbu. RC „ZELDA” aicina Juridisko komisiju izslēgt no piedāvātās CPL 268.panta pirmās prim daļas redakcijas pirmo punktu.

² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2009.gada 13.oktobra spriedums lietā *Salontaji-Drobnjak v. Serbia* (pieteikuma nr. 36500/05), 144.pārgrāfs - <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Salontaji-Drobnjak&sessionid=82334497&skin=hudoc-en>>

Vēlamies arī vērst Jūsu uzmanību uz to, ka ierosinātā CPL 268.panta pirmā prim daļa paredz, ka „tiesa rīcības spējas ierobežojumu var vērtēt arī citās jomās”. Tas var radīt situāciju, ka saskaņā ar likumu personai tiek daļēji ierobežota rīcībspēja, tomēr faktiski tās rīcībspēja ir ierobežota pilnā apjomā. Tas būtu pretrunā gan ar Satversmes tiesas 2010.gada 27.decembra spriedumu, gan Satversmi, gan arī Konvenciju. Tādēļ nepieciešams noteikt ierobežotu jomu loku attiecībā uz kurām var tikt piemērota daļēja rīcībspējas ierobežošana.

1.3. Tāpat problemātisks ir jautājums par to kādā veidā tiks izvērtētas personas spējas un noteikts, kurās jomās personai ir grūtības pieņemt lēmumus. Šobrīd personas spēju vērtēšanā galvenā lomā ir tiesu psihiatriskajai-psihoģiskajai ekspertīzei. Ņemot vērā, ka līdz šim lietās par rīcībspējas ierobežošanu vai atjaunošanu ekspertīze praksē tiek atzīta bieži vien par vienīgo un visbiežāk par būtiskāko pierādījumu, rodas situācijas, ka lēmumu par personas rīcībspējas ierobežošanu praktiski pieņem psihiatrs, nevis tiesnesis. Tādēļ normatīvā regulējuma līmenī būtu jārisina skaidrāk jautājums par to, kādā veidā ekspertīzei būtu jānotiek un kādi jautājumi tiesnesim būtu jāuzdod ekspertam. Šobrīd praksē tiesneši uzdod tikai trīs jautājumus ekspertiem:

- 1) Vai persona slimo ar gara slimību?
- 2) Vai persona savas slimības dēļ spēj apzināties savas rīcības nozīmi un vadīt savu rīcību?
- 3) Vai persona savas veselības stāvokļa dēļ var piedalīties tiesas sēdē?

RC „ZELDA” tiesvedības prakse liecina, ka tiesnesis nemēdz uzdot citus jautājumus ekspertiem, pat, ja iesniedzējs to ir īpaši lūdzis. RC „ZELDA” uzskata, ka šādi jautājumi nav pietiekami, lai tiesnesis varētu pieņemt lēmumu par personas rīcībspējas ierobežošanu. Tāpat RC „ZELDA” uzskata, ka normatīvā regulējumā ir skaidri jāpauž, ka ekspertīzes laikā netiek vērtētas personas vispārējās spējas, bet spējas tikai tajā jomā, kurā ir ierosināta lieta par rīcībspējas ierobežošanu. Ja minētie jautājumi netiks noregulēti likumā vai noteikumos, RC „ZELDA ” ir pamats uzskatīt, ka problēma ar ekspertīžu kvalitātēm un līdz ar to tiesvedības procesa kvalitāti saglabāsies.

2. RC „ZELDA” atkārtoti vēlas vērst Jūsu uzmanību uz to, ka personai ar garīga rakstura traucējumiem ir tādas pašas tiesības un pienākumi kā ikvienai citai personai bez garīga rakstura traucējumiem un valstij ir pienākums tai nodrošināt nepieciešamo atbalstu, lai tā varētu pilnvērtīgi īstenot savas tiesības. Pamatojoties uz to, lūdzam izvērtēt iespēju ietvert alternatīvus mehānismus, izstrādātajos CL un CPL grozījumos, kas ļautu personai saglabāt pilnu rīcībspēju, respektētu tās privātumu un nodrošinātu pilnvērtīgu līdzdalību sabiedrības dzīvē.

Ar cieņu

RC „ZELDA” direktore

Ieva Leimane – Veldmeijere